

Л.О. Рощина

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк, Україна

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ФОРМУВАННІ ТА ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ в 90-і роки ХХ ст.

У статті зроблено спробу аналізу місця та ролі православної церкви у процесах формування та функціонування політичної системи України у 90-і роки ХХ ст. Доведено, що українські православні церкви відігравали значну роль у політичному житті країни, не тільки агітуючи віруючих за певну політичну силу, а й балотуючи своїх представників до місцевих органів влади. Українські політики використовували церкву заради досягнення власних цілей, що ще більше загострювало міжконфесійні взаємини і посилювало політизацію церковного життя.

З проголошенням незалежності в Україні спостерігався своєрідний інституційний вакуум – недовершеність побудови сильної та ефективною виконавчої вертикалі, неефективність законодавчої та судової влад, розпорошеність і конфліктність профспілкового руху, анемічність і непопулярність політичних партій, розчарованість особами, що різного часу обіймали позиції лідерів громадської думки, брак інтегральних структур і особистостей. Всі ці особливості стану українського суспільства висунули релігійні інституції в авангард соціально-політичного процесу. Суспільство потужно ініціює необхідність присутності церкви не лише в історично притаманних їй осередках, а й у тих сферах суспільного життя, де церква протягом століть змушена була бути присутньою, а іноді – надто активною. Українська православна церква не лише повертається в суспільство, а й бере активну участь у формуванні й функціонуванні політичної системи, взагалі починає входити в соціальні структури, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Питанням ролі та місця православної церкви у формуванні політичної системи України приділялась увага у працях релігієзнавчого, соціологічного та політологічного спрямування. Серед них слід виділити праці А. Колодного, Л. Пилипович, Е. Кардоша, які розглядали питання місця та ролі православних церков у передвиборних перегонах в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. [1-4]. Релігійний аспект політико-владних відносин сучасної України вивчали П. Когут та М. Кашуба [5], [6].

Метою даної статті є аналіз місця та ролі православних церков у формуванні та функціонуванні політичної системи України в зазначений період.

Православна церква брала активну участь у формуванні політичної системи України. Це, перш за все, проявилось в її участі у виборчих перегонах. У виборах до Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1990 р. релігійні організації брали участь на рівні окремих священнослужителів (до парламенту пройшов митрополит Вінницький і Брацлавський, а згодом Одеський та Ізмаїльський Агафангел (Саввін) [1, с. 292]. На парламентських виборах 1994 р. церкви виступали як самодостатній інституційний чинник. Хоча закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» прямо зазначає, що останні не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів, виборча кампанія відбулася при надзвичайній активності церкви [7, с. 659].

Найпершою оприлюднила своє передвиборче кредо Українська автокефальна православна церква: підтримати людей «щирої християнської побожності», а дати відсіч атеїстам [8, с. 4]. На підтримку цієї церкви могли розраховувати ті, хто намагався

відновити її юридичний статус: кандидати від Християнсько-Демократичної партії України на чолі із В. Журавським, депутат Верховної Ради України С. Головатий та інші. У самій виборчій кампанії брав участь канцлер УАПЦ священник Ю. Бойко (Полянський виборчий округ Черкаської обл.), який вже обирався депутатом Львівської міської Ради.

Не відставала від УАПЦ і Українська православна церква Московського патріархату. Священним Синодом УПЦ МП у 1994 р. було ухвалено рішення дозволити балотуватися своїм архієреям і клірикам. Рішення було вмотивоване станом міжконфесійних взаємин в країні на початку 90-х років ХХ ст., який спонукав релігійні організації до обсадження «командних» позицій в соціальній структурі. В церковно-канонічному сенсі до того ж необхідний був легітимний простір для безпосередньої участі православних священнослужителів у виборах до органів влади, що створило б визнання за УПЦ МП самостійності в управлінні [4, с. 103].

Керівництво Української православної церкви Київського патріархату підкреслило, що Верховна Рада України, яка існувала до 1994 р., не виправдала покладених на неї сподівань і повністю вичерпала себе. Тому лідери УПЦ КП закликали своїх вірних віддати свої голоси «за справжніх патріотів». Цей заклик реалізувався в агітації за конкретних осіб – членів Верховної Ради дванадцятого скликання і членів вищої церковної ради Української православної церкви Київського патріархату О. Шевченка, В. Червонія та М. Поровського [2, с. 117].

Отже, парламентські вибори 1994 р. засвідчили, що українські православні церкви здатні відігравати значну роль у політичному житті країни, не тільки агітуючи віруючих за певну політичну силу, а й балотуючи своїх представників до місцевих органів влади. Це ще більше загострило міжконфесійні взаємини і посилювало політизацію церковного життя.

Занепокоєність цією обставиною висловила 5 квітня 1994 р. прес-служба Президента і Кабінету Міністрів України. Президент ще раз нагадав про неприпустимість втручання у внутрішні церковні справи будь-яких державних органів і політичних партій, а також визнав особливо небезпечним силовими методами спробувати розв'язати міжконфесійні конфлікти. Для президента Л. Кравчука істотним завданням на церковному відтинку передвиборчої кампанії було заперечення підтримки з боку УПЦ МП. Спочатку президент зустрівся з митрополитом Володимиром (Сабоданом), потім його прес-служба засудила силові методи розв'язання міжрелігійних конфліктів. Нарешті, президент сказав, що він за відокремлення Церкви від держави, за рівність конфесій перед законом, за розробку і втілення у життя державної політики, яка б виключала можливості маніпулювання релігійними організаціями у політичних цілях [1, с. 296].

Буквально за кілька днів до першого туру президентських виборів Л. Кравчук підписав три документи. Це указ, який встановлює для церков плату за електроенергію на рівні тарифів для міського населення, а також звільняє від ввізного мита товари, що надходять їм з-за кордону як гуманітарна та матеріально-технічна допомога. Другий документ – це розпорядження, згідно з яким органи державної влади повинні до 1 грудня 1997 р. забезпечити повернення релігійним організаціям у власність або у безкоштовне користування культових будівель і майна, що дотепер утримуються державою. Власне кажучи, це був не новий документ, а продовження дії старого від квітня 1992 р., за яким ці будівлі вже мали бути повернуті релігійним організаціям [9, с. 58]. Третій документ – про створення комісії, якій належить розробити пропозиції щодо повернення православним церквам Софії Київської та Києво-Печерської Лаври.

Активність у церковній справі проявив і опонент Кравчука на президентських виборах Л. Кучма. Зберігаючи теплі взаємини з Українською православною церквою Московського патріархату, нова адміністрація прагнула їх не афішувати, водночас

демонструючи холодну стриманість щодо УПЦ КП. Патріарх Володимир (Романюк) жодного разу не був прийнятий Президентом Л. Кучмою попри численні прохання. Міжправославні взаємини залишалися дуже напруженими, хоча в державно-церковних відносинах, після відміни «особливого статусу» УПЦ МП, настало незначне потепління.

Ситуація загострилась після смерті 14 липня 1995 р. Патріарха Київського і всієї Русі-України Володимира (Романюка). 18 липня 1995 р. політики та представники єпархій Української православної церкви Київського патріархату, які зібралися на поховання Патріарха, не зважили на погоджене напередодні з урядом місце поховання його на Байковому кладовищі і зажадали поховати Патріарха на території Софії Київської. Поховальна процесія на чолі з групою народних депутатів України та бійцями УНСО прорвала міліцейські кордони, і спочилого поховали біля Софійської брами. Після цього загін міліції особливого призначення вчинив жорстокий напад на поховальний похід і завдав його учасникам тяжких тілесних ушкоджень. Ця подія зашкодила іміджу України: вона урахувалась при розгляді кандидатури України для вступу до Ради Європи.

Що ж стосується УПЦ КП, то митрополит Філарет (Денисенко), який став місцєблюстителем патріаршого престолу, оцінив ці події як життєдайні для своєї церкви. Після смерті патріарха боротьба в Київському патріархаті посилилася.

Церковна політика Л. Кучми впродовж 1994 – 2002 рр. мала на меті збалансувати центри релігійної сили. В 1994 р. – тісні відносини з Українською православною церквою Московського патріархату. З 1995 р. очевидно стає союзність з УПЦ КП. В жовтні Л. Кучма вперше приймає патріарха Філарета, згодом починає відвідувати ініційовані ним заходи і нагороджує орденом Ярослава Мудрого. Але за інтенсивністю зустрічей предстоятель Української православної церкви Московського патріархату залишається лідером [10, с. 3].

Розглядаючи взаємодію між релігією і політикою в незалежній Україні, легко помітити, що в перші роки незалежності релігійне питання посідало центральне місце переважно в націонал-демократичних і націонал-радикальних партій України, які усвідомлювали релігію консолідуючим фактором та надавали йому головну роль.

Практично всі найвпливовіші релігійні організації так чи інакше визначили своє ставлення до парламентських виборів. Насамперед вони закликали вірних прийти до виборчих урн, «бо вибори не можна ігнорувати, адже на політичну арену повинні прийти люди, які запропонують нові й реальні шляхи подолання кризи...» (митрополит Володимир (Сабодан), бо «Церква ніколи не стояла осторонь від важливих для країни подій» (патріарх Філарет); «вибори мають відбутися з Божою допомогою» (патріарх Димитрій) [3, с. 312]. У 2002 р. ані Українська православна церква Московського патріархату, ні Українська автокефальна православна церква, ні Українська православна церква Київського патріархату не зверталися до вірних зі спеціальним посланням напередодні виборів, як це було раніше. Всі церкви лишили цю проблему на розсуд єпархій, парафій і самих вірних.

Разом із тим, тільки за попередніми даними, кандидатами в депутати Рад усіх рівнів та на посади органів місцевого самоврядування на березневих виборах 2002 р. балотувалося 345 священнослужителів. До Верховної Ради висувалися, зокрема, кандидатури представників Української християнської євангельської церкви, УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП та інші.

Таким чином, православні церкви в Україні брали активну участь в політичному житті країни. Вони не тільки орієнтували виборців на ту чи іншу політичну силу, але й самі брали активну участь у виборчих перегонах, висували кандидатів як до місцевих органів влади, так і до парламенту. І хоча у 2002 р. не було офіційної заяви керівників церков, активна орієнтація віруючих за політичні партії велась на місцях парафіяльними священниками.

Церковним діячам вдалося налагодити плідні зв'язки із органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, із значною частиною парламенту. На початок ХХІ ст. ми спостерігали численні спроби церкви «працювати» із владою. Із вуст церковних ієрархів можна було почути багато нарікань у її бік, але це не огульні звинувачення заради самих звинувачень, а, так би мовити, «конструктивна критика», спрямована на те, щоб у межах можливого змінити на краще ставлення держави до церкви. 30 серпня 2002 року в листі до Голови Верховної Ради В. Литвина митрополит Володимир висловив розуміння гострої необхідності прийняття нових нормативних актів з питань церковно-державних відносин і зміни та внесення доповнень до чинних законодавчих актів з цих питань, зокрема і до закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», оскільки від моменту його прийняття в Україні відбулися значні суспільно-політичні зміни.

На переконання митрополита, усі спроби Держкомітету у справах релігій, починаючи з 1996 року, «переписати» закон «Про свободу совісті і релігійні організації» закінчувались провалом, бо пропозиції містили норми гірші, ніж у чинному, більше обмежували релігійну свободу та релігійні права людини і супроводжувалися намаганнями певних політичних сил зламати сталу систему церковно-державних відносин і переглянути фундаментальні принципи релігійної свободи – одне з досягнень української демократії [5, с. 110]. Українська православна церква Московського патріархату при цьому послідовно захищала свою позицію, заявляючи, що підтримає майбутній закон лише у тому разі, якщо будуть повністю враховані її пропозиції і зауваження.

Принциповими питаннями, які, на думку речників церкви, мали знайти своє відображення у новому законі, є, по-перше, визнання державою особливої ролі канонічного православ'я в історії України, у становленні та розвитку духовності і культури її народу; по-друге, надання церкві в цілому статусу юридичної особи; по-третє, вилучення із чинного законодавства норми про почерговість богослужінь; по-четверте, повернення у власність канонічної православної конфесії всього церковного майна, яким поки що володіє та користується держава; по-п'яте, надання права вести виробничу та господарську діяльність самим релігійним організаціям [6, с. 107]. Саме ці питання, на думку митрополита, вимагають першочергового вирішення, хоча для налагодження повноцінної діяльності церкви змін та нової редакції потребують й інші статті законопроекту.

Зважаючи на те, що під час підготовки законопроекту фактично було проігноровано позицію «домінуючої в Україні і єдиної в державі канонічної православної конфесії – Української православної церкви Московського патріархату», її предстоятель звертався із проханням до Голови Верховної Ради не вносити цей законопроект на розгляд та повернути його урядові на доопрацювання.

Загроза прийняття закону, який був би не сприйнятий домінуючою в країні релігійною конфесією, змусила авторів законопроекту і представників церкви сісти за стіл переговорів. Держкомітет пообіцяв по можливості врахувати зауваження УПЦ МП до проекту закону, хоча виконання більшості побажань церкви ставило його у досить незручне становище. Зокрема, для того, щоб якось відгородити себе від негативної реакції міжнародних правозахисних організацій і всіх, хто не належить до симпатиків УПЦ МП, Держкомітет запропонував народним депутатам самим вносити пропозиції стосовно пункту, у якому б йшлося про визнання особливої ролі канонічного православ'я в Україні.

Зрозуміло, що негативне ставлення УПЦ МП до Держкомрелігій зумовлене не тільки і навіть, можливо, не стільки його «правонаступництвом», скільки тією політикою, яку він послідовно здійснював. Дотримуючись принципів поліконфесійності українського

суспільства, Комітет стояв на позиції рівноправ'я зареєстрованих релігійних організацій. Виходячи із цього, Державний комітет України у справах релігій вважав за необхідне залучати релігійні організації до вирішення проблем державно-церковних відносин, в тому числі й до підготовки нового Закону «Про свободу совісті і релігійні організації», який постатейно голосувався на засіданні Всеукраїнської ради церков і Державного комітету у справах релігій. Саме ухвалений на цьому засіданні законопроект був надісланий на розгляд Верховної Ради і викликав у краї негативну реакцію УПЦ МП, яка протестувала проти того, що жодна її пропозиція не була врахована [11, с. 37].

Представники Української православної церкви Московського патріархату вважали, що Держкомрелігій намагається обмежити вплив церкви, прагнучи законодавчо закріпити за собою контролюючі функції над місцевими органами влади у сфері державно-церковних відносин. Зрозумівши, що Державний комітет України у справах релігій не стане лобювати її інтереси, УПЦ МП робить спроби знайти підтримку в інших наділених владними повноваженнями осіб: представників місцевих органів влади, народних депутатів, Голови Верховної Ради, зрештою й Президента, апелюючи до їх православної свідомості, а інколи й до прагнення використати релігійні переконання виборців.

На початок ХХІ сторіччя склалася, на перший погляд, здавалося б, парадоксальна ситуація, коли головними партнерами УПЦ МП у стінах Верховної Ради стали представники «лівих» партій: комуністи, соціалісти, прогресивні соціалісти (які, щоправда, не змогли потрапити до парламенту за результатами виборів 2002 року). Впродовж 2001 – 2002 років вони значно зблизились з УПЦ МП і зробили кілька кроків, які не могли не залишитися непомітними для Української православної церкви Московського патріархату. Це – жорсткий супротив візитові папи Івана Павла ІІ в Україну; вибачення за репресії радянських часів [12, с. 60].

У 90-і роки ХХ ст. значним залишався вплив Української православної церкви Московського патріархату на більшість органів виконавчої влади: місцеві держадміністрації, міністерства та комітети. Показовою була співпраця із різними підрозділами міністерств оборони, внутрішніх справ, державної митної служби, комітету у справах виконання покарань та ін. Однак при цьому в УПЦ МП виникали проблеми у стосунках із тим органом виконавчої влади, на який, власне, і покладено функцію регулювання державно-церковних відносин – з Державним комітетом у справах релігій [1, с. 314]. Проблема тут, на нашу думку, в тому, що цей орган виконавчої влади, на відміну від практично усіх інших, не міг собі дозволити особистісних емоційних оцінок ситуації, що складалась на релігійно-конфесійному полі, і був покликаний забезпечити здійснення державної релігійної політики, яка базувалась на принципах рівності конфесій перед законом. Прагнення Держкомрелігій цілісно реалізовувати цю політику у межах всієї країни спричинялось до намагання підпорядкувати прийняття рішень місцевими держадміністраціями у релігійній сфері вимогам Комітету. Це, як уже зазначалося, викликало негативну реакцію з боку УПЦ МП. Отже, Українська православна церква Московського патріархату, розуміючи, що ефективність її соціального служіння значною мірою залежить від соціально-політичних умов, прагнула сама впливати на обставини, змінюючи їх таким чином, щоб вони стали якомога сприятливішими для виконання земної місії. При цьому церква намагалась тісно контактувати з державними чиновниками, усвідомлюючи, що саме від них значною мірою залежить зміна несприятливих для УПЦ МП умов діяльності.

Таким чином, в Україні намітився певний прогрес у цивілізованому визначенні місця і ролі релігійного аспекту в політико-владних відносинах. Це особливо важливо тому, що сьогодні досить частими є випадки суб'єктивної політизації релігійного життя.

Українські політики використовують церкву заради досягнення власних цілей. А представники церкви підтримують ті чи інші політичні сили задля боротьби із конкуруючими конфесіями або для поліпшення власного матеріального становища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія релігії в Україні: в 10 т. / [упоряд. А. Колодний та ін.]. – Київ-Дрогобич : КОЛО, 1999 – 2003. – Т. 10 : Релігія і церква років незалежності України. – 2003. – 612 с.
2. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / Колодний А. – Львів : Сполох, 2005. – 334 с.
3. Колодний А.М. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / А.М. Колодний, Л.О. Пилипович. – Львів : Сполох, 1992. – 501, [1] с.
4. Кардош Е. Конфесії у передвиборчих перегонах в Україні / Е. Кардош // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 102-106.
5. Когут П. Релігійний аспект політико-владних відносин сучасної України / П. Когут // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 110-115.
6. Кашуба М. Релігія й політика в сучасній Україні / М. Кашуба // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 106-110.
7. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 25. – С. 656-666. – (Бібліотека офіційних видань).
8. Про ситуацію в Україні. Слово Архієрейського собору // Неосфера. – 1993. – Листопад. – С. 4.
9. Указ Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 3. – С. 58. – (Бібліотека офіційних видань).
10. Кучма Л. Нас об'єднує любов до України / Л. Кучма // Урядовий кур'єр. – 1997. – 23 серпня. – С. 3-4.
11. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36-39.
12. Декларація о позиции Коммунистической партии Украины по отношению к религии и церкви // Інформаційний вісник УПЦ. – 2001. – № 12. – С. 60-61.

Л.А. Рощина

Роль православной церкви в формировании и функционировании политической системы Украины в 90-е годы XX ст.

В статье сделана попытка анализа места и роли православной церкви в процессе формирования и функционирования политической системы Украины в 90-е годы XX ст. Доказано, что украинские православные церкви играли значительную роль в политической жизни страны, не только агитируя верующих за определенную политическую силу, но и баллотировав своих представителей в местные органы власти. Украинские политики использовали церковь ради достижения собственных целей, что еще больше обостряло межконфессиональные отношения и усиливало политизацию церковной жизни.

L.O. Roshchina

The Role of Orthodox Church in Forming and Functioning of the Political System of Ukraine in the 90th ys of the XX ct.

In the article the attempt of analysis of place and role of orthodox church in the process of forming and functioning of the political system of Ukraine in the 90th ys of the XX ct is done. It is proved, that the Ukrainian orthodox churches acted considerable part in the political life of country, not only agitating believers for definite political force, but also voting the representatives in local authorities. The Ukrainian politicians used a church for achievement of own purposes, that yet more intensified the interconfession relations reinforced the political impact on the church life.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2010.